

EESTI BAPTISTIDE USUTEADUSLIKU HARIDUSE LUGU 1922–1989

Toivo Pilli

Kõrgem Usuteaduslik Seminar

Merlin Kontus

Kõrgem Usuteaduslik Seminar

Abstract

Story of Estonian Baptist Theological Education 1922–1989

The Estonian Baptist Preachers' Seminary was established in 1922, with help from British and American Baptists. However, this significant moment in the story of Estonian Baptist education was preceded by the experiences of preachers who had studied abroad, in addition to local self-study interests and short Bible courses. The Seminary was renamed in 1932 and became the Estonian Baptist Theological Seminary. The article argues that theological education continued to be a part of Estonian Baptist identity that found its expression even throughout Communist times, when atheistic powers closed the seminary and it was impossible to offer formal theological education. Instead, Baptist leaders organised informal study groups in different regions of the country, encouraged reading, and offered the possibility to pass exams individually, based on literature they studied. They also found ways to send some students to study theology abroad during the Communist era. The article pays attention to correspondence courses, 1956–1960, that were organised by the Evangelical Christian and Baptist union leadership, after oral permission from the Commissioner of Religious Affairs. Even if this attempt proved to be short-lived, it helped to produce study materials that were used until the 1990s. Besides this, the article argues that informal friendship circles functioned as learning contexts. These circles were more flexible than study opportunities prepared by the union leadership, and their agenda was defined by the participants. The theological seminary of the 1920s and

1930s continued to bear fruit during Communist times, when a number of graduates faithfully served local churches, despite external pressures. Keeping theological education alive during these years paved the way for re-establishing the seminary in 1989.

Keywords

Estonian Baptists · formal and informal theological education ·
Estonian Baptist Preachers' Seminary · Estonian Baptist Theological
Seminary · informal friendship circles

Kõrgem Usuteaduslik Seminar on kandnud erinevaid nimesid, kuid täitnud läbi aastate – alates asutamisest 1922. aastal – oma peamist missiooni: valmistada ette vabakoguduste vaimulikke töötajaid erinevatesse rollidesse. Sellele peaülesandele on lisandunud iseseisva teoloogilise mõtlemise edendamine ja usulise mõtte ühtlustamine, mis siiski säilitab dialoogivõime. Nõukogude ajal oli usuline haridus juba isendast protest ateistliku surve vastu. Esialgu peeti seminari töös silmas eelkõige baptistide vajadusi. Pärast Teist maailmasõda, kui ametlikult tegutseda polnud võimalik, teenisid lühikesed kursused ja õpperühmad mosaiikse Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide (EKB) Koguduste Liidu identiteedi tugevdamise eesmärgi. Koolitused toetasid vaimulikke nende ülesannetes ja seal märkasid EKB liidu juhid noori, kelles oli koguduse töötajana annet. Seminari ametlik taasavamine 1989. aastal ja sellele järgnev periood jäävad selle artikli käsitusraamidest välja. Pisut rohkem kui tavaks, pöörab järgnev kirjutus tähelepanu mitteformaalsetele õppevormidele, olgu nendeks siis koguduste esindajate kogunemised, lühikursused või teoloogiast huvitatute sõpruskonnad. Teoloogilised otsingud, Piibli ja elu seostamine ning praktiliste hingehoiu ja misjonioskuste omandamine olid lahutamatu osa vabakoguduste identiteedist. See ilmnes erineval moel – mitte ainult formaalse, vaid ka mitteformaalse õppena.

LÜHIKURSUSED KUI PAINDLIK KOOLITUSVORM

Eesti baptistid on liikumise algusaastatest peale hinnanud haridust, osalt Saksa eeskujudest inspireeritult, osalt märgates, et süstemaatilised teadmised toetavad apoloogeetilist argumentatsiooni ja aitavad usku sügavamalt mõtestada (Pilli 2006: 18–19). Teoloogilisi arutelusid toimus juba baptistide konverentsidel 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses. Esimene niisugune konverents leidis aset Haapsalus 23. juunil 1886. aastal ja järgmised iga mõne aasta järel, ehkki mitte regulaarselt. Harald Victor Dahl kirjutab: „Peamiselt olid need konverentsid mitmesuguste usuelu praktikliste küsimuste lahendamiseks ja piiblikohtade selgitamiseks.“ (Dahl 1934: 19) Need mõttevahetused selgitasid, kuidas teoloogiliselt mõtestada koguduste ette kerkivaid küsimusi.

Teoloogilisi teemasid käsitleti ka piiblikursustel, mida samuti korraldati juba 19. sajandi lõpul. Siin määrasid korraldajad õppetöö suuna, ehkki vabadel vestlustel oli jätkuvalt oluline koht. Peterburi saksa baptistikoguduse pastor Adam Reinhold Schiewe, kes kureeris Eestis tekkinud kogudusi, organiseeris 1891. aastal kuuenädalase kursuse Haapsalus. Seal käisid loengud ja palve käsikäes. Õpetajaks oli peamiselt Schiewe ise, teda tõlkis August Johannson. Õhtuti jutlustasid õpilased Haapsalu palvemajas, toetudes kirjakohtade põhjal tehtud iseseisvale tööle. Schiewe seadis õppetööle usuäratuslikud eesmärgid. Tööpoolest, kursantide jutluste tulemusel olevat 70 inimest usuliselt pöördunud ja „enamik neist liitus kogudusega“. Koolitusi korraldati edaspidigi, näiteks 20. sajandi alguses Laitse mõisas parun Woldemar von Üxkülli eestvõtetel. Koolituste vajadus ei kahanenud ka pärast Esimest maailmasõda. 1921. aastal peeti suurem kursus Ridaldas, kus õpetati baptismi ajalugu, laste usuõpetust, misjoni ajalugu ja evangeliseerimist, samuti anti sissejuhatavaid piibliteadmisi. Lisaks korraldati koolitusi kitsamatel teemadel või kohaliku koguduse raames (Schmidt 1934: 175–177). Aastatel 1904–1940 ilmus baptistide ajakiri Teekäija, mis täitis koguduste vajaliku harimise ja koosmeele loomise ülesannet. Ehkki siht ei olnud otseselt koolituslik, avaldati selles mitmeid suunavaid ja õpetust andvaid materjale, mis kujundasid baptistide hariduspilti ja identiteeti (Pilli 1996: 68).

Järgnevalt peatume pisut lähemalt kursusel, mis toimus Tallinnas 2.–11. novembrini 1919. aastal ja mille kava on säilinud Eesti EKB liidu arhiivis. Kursuse „põhiruumid“ asusid Tallinnas Viladelvia (Filadelfia) palvemajas Slobodka tänaval. Õpe oli mõeldud „kuulutajatele vendadele, Jumala riigi töölistele ja usklik[k]udele üleüldse“ (EEKBLA, Eesti Baptisti Ühenduse Piibli-Kursus 1919. Kava). Osavõtjaid tervitas koguduse vanem Voldemar Korjus. Avapäev oli mõeldud laiemale kuulajaskonnale, kõneles baptistide ühenduse juht Andres Tetermann ning esinesid Tallinna baptistikoguduste ühendatud laulukoor ja keelpillikoor. Kursus muudeti eriliseks sündmuseks pidulikkuse, muusika ja tuntud õpetajatega, kelle hulgas olid Karl Kaups, Johannes Lipstok, Hendrik Tuttar, Ernst Mill, August Johannson ja teised. Mainida tuleb sedagi, et käsitleti uudseid teemasid, näiteks anti aimu, mis on „pastorale theologie“ ehk „karjatse tarkus“. Ernst Mill õpetas „psychologie“d ehk „hinge teadust“, samuti leidub kavas „õpetamise õpetus“ ehk pedagoogika või kitsamas mõttes didaktika. Ootuspäraselt olid kursuse kavas jutlustamisõpetus, usu ajalugu – mis ilmselt tähendas kristluse ajalugu – ja pühakirja tundmist süvendavad ained.

Metoodiliselt ei piiratud ainult loengutega, vaid toimusid ka arutelud. See kutsus osalejaid kaasa mõtlema ja aitas kuuldot kinnistada. Laupäevaõhtused palvetunnid ja pühapäevased jumalateenistused toimusid erinevates baptisti palvelates. Esmaspäev, 10. november, oli mardipäev ja siis peeti „mardipäeva koosolek“, kus tutvustati Martin Lutherit kui reformaatorit ja jutlustajat, kes rõhutas pühakirja autoriteeti. Loomulikult ei saadud mööda teemast „Usupuhastus ja lapseristimine“ – siin oli baptistidel oma vaatenurk, mida nad pidasid vajalikuks selgitada. Ka sellel jumalateenistus-kõnekoosolekul esines laulukoor, meeleolu lisasid puhkpillid. Kursuse viimasel päeval olid külalisteks evangeeliumi kristlane Karl Leopold Marley ja baptist Adam Podin. Teoloogiline õpe ületas erinevate vabakoguduslike uskkondade piirid. Kursus lõppes jumalateenistusega Uus-Kalamaja (põik)tänav 23 asuvas baptisti palvelas. Sõnavõtuga esines taas Andres Tetermann ning teenistust ilmestasid puhkpillimuusika, koorilaul ja keelpillikoori etteasted. Baptistide koolitused olid kontekstitundlikud ja suurejoonelised ning koostöö kohalike kogudustega aitas nende ideedel ja teadmistel jõuda laiemale ringile inimesteni.

Kursused olid heaks lähtekohaks, millelt kavandada süstemaatilist haridust andva õppeasutuse – seminari – avamist.¹ Selleks vajalik impulss ja ressursid tulid suures osas väljastpoolt Eestit, rahvusvaheliselt baptistiskogukonnalt, kuid 1920. aastate alguseks oli kooli loomise idee leidnud tugevat poolehoidu ka Eesti baptistide seas. Mitmed Eesti baptisti jutlustajad olid õppinud teoloogiat välismaal. Aastatel 1893–1922 õppis Hamburgis Hornis asunud baptisti seminaris kümme Eestit, tavaliselt aasta või kaks (*Festschrift für Feier s.a.:* 69–91). Nende hulgas olid näiteks August Johannson, Martin Schmidt, Karl Kaups, Johannes Lipstok ja Daniel Heinrich Matson. Kaks viimast täiendasid end 1908–1910 Lodzi seminaris (Schmidt 1934: 177–178). Saksamaal õppinud jutlustajad said lisaks süsteemsele teoloogilisele haridusele ka hea ettevalmistuse või vähemalt motivatsiooni oma teadmisi edasi anda. Tekkis ettekujutus, kuidas seminari tööd korraldada, millist haridust see peaks andma ja kuidas see koguduse töös abiks on. Pole põhjust kahelda, et kirjeldatud kuvand valmistas teed usuteadusliku seminari rajamisele Eestisse.

BAPTISTIDE SEMINAR ENNE TEIST MAAILMASÕDA

Baptistid olid enne 1940. aastat ainus vabakogudus Eestis, kes pakus seminari tasemel õpet. Kuid usuteadusliku kooli rajamise taust oli laiem. 1920. aastal toimus Londonis teedrajav konverents Briti, Põhja-Ameerika ja teiste riikide baptisti delegaatide osavõtul. Seal otsustati, et Esimese maailmasõja järgses olukorras tuleks lisaks humanitaarabi andmisele toetada teoloogiliste seminaride asutamist Mandri-Euroopas (Green 1997: 80–82). Järgnesid konkreetsed sammud, kaasa arvatud majanduslik abi, mille tulemusel avati seminarid Hispaanias, Rumeenias, Lätis ja mujal, ka Eestis. Eesti seminarile lubasid USA, Briti ja Kanada baptistid 1 356 000 marka aastas (RA, ERA.1108.4.528: 4). Kanada baptistide toetus seminari majandusaruandes siiski ei kajastu

¹ Lühikursuseid korraldati hiljemgi, näiteks 1929/30. aasta vahetusel piiblikursus, 1935. aasta lõpul töötajate kursus ning 1936. aasta alguses pühapäevakooli õpetajate ja koorijuhtide kursus (EEKBLA, Kursus 1. XI – 15. XII 1929. a. ja 15. I – 28. II 1930. a. Tallinn, Viladelvia kog. palvelas, foto; Elukevad, nr 1, 1936: 25, 28, nr 3, 1936: 81; EEKBLA, Tuulik 2001).

(EEKBLA, Financial Statement of the Estonian Baptist Seminary).

Kohalik seminari komitee moodustati 17.–20. juunil 1920 toimunud Emmaste konverentsil (Tärk 1934: 180), et valmistada ette kooli avamist ning läbi mõelda administratiivsed ja majanduslikud küsimused (EEKBLA, SP, protokoll nr 1, 18.6.1920). Esialgu kavatseti õppetööga alustada 1921. aasta sügisel, kuid see oli liiga optimistlik plaan (Tärk 1934: 181). Eesti Baptisti Jutlustajate Seminar avati 5. märtsil 1922. aastal Keila palvemajas piduliku jumalateenistusega. Jutluse pidas Martin Schmidt, kes kutsus üles vabadust Eestimaal ära kasutama, „et võiksime maa äärest ääreni Jumala Sõnaga katta“. Ta õhutas kuulajaid palvetama, et Jumal võiks seminarile armu anda ja et kõik võiksid veenduda – „Jah, seda kooli on tarvis!“ ([Schmidt] 1922: 83) Õppetöö algas juba järgmisel päeval Adam Podinile kuuluvas majas, mis asus palvemaja kõrval.² Kuni ametliku kinnituse saamiseni tegutseti kursuste nime all. Haridusministeeriumi kooliosakonnas registreeriti Eesti baptistikoguduste ühenduse poolt ülalpeetav „Eesti Baptistide jutlustajate seminaar Keilas“ 27. oktoobril 1922. Õppima võeti 6-klassilise hariduse baasil. (EEKBLA, Haridusministeeriumi kooliosakond Harju maakonna-koolivalitsusele, 1.11.1922; RA, ERA.1108.4.528: 4, 22)

Vastloodud seminari direktoriks sai jutlustaja Adam Podin, kellel olid nii rahvusvahelised kontaktid kui energiat koolielu korraldamiseks. Podin oli lätlane, Eesti kodanik, õppinud Terauda õpetajate seminaris Valgas ja mõned aastad Londonis misjonikoolis, mille ta lõpetas 1894. aastal (vt Toivo Pilli 2013: 64–66; RA, ERA.1108.4.528: 14p). Podin oli jutlustaja-organisaator, kes suutis puudutada sponsorite südant. 1923. aastal kõneles ta Stockholmis Baptisti Maailmaliidu kongressil: „Meie tahame oma seminaris õpetada puhast Kolgata teoloogiat, ja me usume, et meie kool on võimsaks murdepunktiks Eesti poliitilises ja usulises elus.“ (Third Baptist World Congress 1923: 109) Podini visioon oli kõrgeleennuline, kuid tegelikult alustas seminari komitee teiselt: tuli läbi mõelda akadeemilised kriteeriumid, suhelda haridusministeeriumiga, leida sobivad õpetajad ja hoida kontakti rahastajatega, kelleks olid

² Enne Teist maailmasõda õppis seminaris neli kursust: esimene 1922–1925, teine 1925–1929, kolmas 1931–1935 ja neljas 1937–1940. Viimase kursuse õpilastel jäid õpingud kooli sulgemise tõttu pooleli, täismahus õppekava õnnestus täita vaid Albert Tammol.

peamiselt Briti ja USA baptistid. Põhitoetajaid esindasid James H. Rushbrooke ja Walter O. Lewis, kes Eestit korduvalt külastasid. Seminari protokolliraamatu järgi rõhutas Rushbrooke 1921. aastal Tallinna-visiidi ajal, et seminari komitee ei peaks õpetajaks valima neid, kellel „oleks küll selge rääkimine“, aga „teadus ja haridus puududa“ (EEKBLA, SP, protokoll nr 5, 15.11.1921). Õppejõud olgu ülikooliharidusega. Seda soovitus oli baptistidel tollal raske täita. Ainsana vastas neile ootustele 1922. aastal Martin Schmidt, kes oli õppinud usuteadust Königsbergi ülikoolis (Schmidt 1934: 178–179). Lisaks temale õpetasid seminaris Adam Podin, Konrad Brehm ja Emilie Podin; viimased kaks andsid üldaineid³ (Tärk 1934: 182; EEKBLA, Adam Podin Haridusministeeriumile, 28.8.1922). Martin Schmidt suundus 1927. aastal õppima Chicago ülikooli ja omandas seejärel Riia ülikoolis *can. theol.* kraadi, taandudes nõnda seminari õpetaja ülesannetest (RA, EAA.2100.5.6: 99p). 1926. aastal registreeriti usuteaduslike ainete õpetajaks veel Daniel Heinrich Matson ning 1927. aastal Hendrik Kokamägi (RA, ERA.1108.4.528: 45, 48–50). 1929. aasta suvest, pärast teise lennu lõpetamist, peatus seminari õppetöö kaheks aastaks, ametlike põhjustena nimetas Podin sponsorite soovi osta seminarile hoone Tallinnas ja vajadust korraldada kooli ümberkolimine (RA, ERA.1108.4.528: 59, 62–65).

Tänu Podini suhetele ja ettevõtlikkusele hakati samm-sammult tegelema õppejõudude ettevalmistusega ning 1920. ja 1930. aastatel saadeti andekamaid lõpetajaid välismaale kõrgkoolidesse. Nii õppisid Newtoni Teoloogilises Instituudis Bostoni lähedal erinevatel aegadel Osvald Tärk ja Evald Mänd. Tärk jätkas õpinguid New Yorgis ja sai 1929. aastal magistrikraadi Columbia ülikooli juures tegutsenud Unioni Teoloogilisest Seminarist. Mänd jõudis magistrikraadini 1935. aastal Newtonis. (Hiljem omandas Evald Mänd ka doktorikraadi, kuid seda juba paguluses olles.) Edgar Kilimit õppis Inglismaal Leedsi ülikooli Rawdoni Baptisti Kolledžis, mis oli tollal tuntud õppeasutus. Neist kõigist said Eestisse naastes seminari õppejõud, Tärgist alates 1938. aastast seminari direktor ehk juhataja.⁴ (Leinus 1999: 16–17, 20; Schmidt 1934: 179)

³ Luba taotleti Adam Podinile, Martin Schmidtile ja Konrad Brehmile (RA, ERA.1108.4.528: 10–15), kuid Tärgi väitel õpetas üldaineid ka Emilie Podin (Tärk 1934: 182).

⁴ Formaalset oli Tärk juhataja kohusetäitja, nagu 1930. aastatel ka Adam Podin. Ka

Välismaal õppis teisi, näiteks Artur Proos ja Ehrenfried Veski. Seminar toetas 1935. aastal lõpetanud Robert Võsu edasiõppimist Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas ajaloo osakonnas⁵ (EEKBLA, SP, protokoll nr 72, 2.8.1937). Mitte kõik välismaal õppijad ei olnud seminari vilistlased. Näiteks Tabea Korjus õppis 1921–1924 Inglismaal misjonikoolis ja 1924–1925 stipendiaadina USAs Columbia ülikooli õpetajate kolledžis. Eelnev osutab, et kui enne seminari rajamist 1922. aastal omandasid Eesti baptistid teoloogilise hariduse enamasti Saksamaal, siis nüüd suunduti õppima peamiselt Angloameerika riikidesse.

EKB liidu arhiivis säilinud loengukonspektid annavad aimu, et teoloogilisi aineid õpetati küllaltki põhjalikult. Eriti torkab see silma alates 1931. aastast, kui seminar kolis Keilast Tallinna ja õppetööd jätkati aadressil Paldiski maantee 46b asuvas hoones (EEKBLA, SP, protokoll nr 46, 13.5.1931). Selle hoone ostmiseks kogus USAst toetust Walter O. Lewis (Tärk 1934: 184). Seminar registreeriti 1. augustil 1932 uue nimega: Eesti Baptisti Usuteaduse Seminar (EEKBLA, Tallinna Linnavalitsuse Haridusosakond Eesti Baptisti Usuühingute Liidu juhatusel, 17.08.1932; RA, ERA.1108.4.530: 6). Uus nimi pidi vastama tegelikule olukorrale, „sest kõik ei ole mitte ainult jutlustajad, kes seminari lõpetavad“ (EEKBLA, SP, protokoll nr 54, 28.7.1932). Muutus oli teisi, näiteks uuenes õppejõudude kaader. Õpetama hakkasid seminari enda vilistlased Edgar Kilimit ja Osvald Tärk, üldaineid andsid Amanda Leinvall ja Elise Tärk (EEKBLA, SP, protokoll nr 54, 28.07.1931; RA, ERA.1108.4.529: 7–13, vt ka RA, ERA.1108.4.530: 2–3). Ainult Adam Podin hoidis varasemat järjepidevust. Martin Schmidt soovis saada tasuta korterit ja õigust „õpetaja kohale ilmumist määramata ajaks edasi lükata“. Seminari komitee nende tingimustega ei nõustunud ja kutsus Schmidt asemel õpetajaks Karl Kaupsi (EEKBLA, SP, protokoll nr 48,

enamiku õppejõude registreeris haridusministeerium ühe aasta kaupa kohusetäitjana, sest vajaka jäi vastavusest kutsenõuetele (RA, ERA.1108.4.530: 46–46b, 59, 65, 69). Sisulist tööd see ei takistanud.

⁵ Robert Võsu magistritöö Halle pietismist Eestis jäi sõja tõttu kaitsmata. Originaal asub Eesti Kirjandusmuuseumis Tartus.

⁶ 1934. aastal põhjendas Tärk otsust väitega, et „kõik lõpetajad ei ole jutlustajad, näiteks öed“ (Tärk 1934: 184). Tuleb siiski silmas pidada, et enne Teist maailmasõda nimetati jutlustajateks koguduste juhte. Jumala sõna kuulutasid ja jutlust pidasid ka mitmed naised. Sõna „jutlustaja“ semantiline väli on aastate jooksul muutunud.

23.07.1931; RA, ERA.1108.4.529: 13). Pärast kolmanda lennu lõpetamist 1935. aastal tekkis seminari töös taaskord paari aasta pikkune vaheaeg (RA, ERA.1108.4.530: 37–40). Neljas kursus võeti vastu 1937. aastal. Kooli juhina jätkas esialgu Adam Podin, õpetajatena töötasid Osvald Tärk, Karl Kaups, Edgar Kilimit ja Evald Mänd, üldaineid õpetasid Amanda Leinvald ja Leida Loo (RA, ERA.1108.4.530: 46–46p).

Kool julgustas õpilasi seminariõpingute kõrvalt keskhariidust omandama, sest mitmel sisseastujal oli eelnevas hariduses lünki. Riik eeldas 1930. aastate keskpaigast alates ka vabakoguduste vaimulikelt keskhariidust (Saard 2018: 338–339). Tänapäevani osaliselt säilinud seminari raamatukogus on lisaks teoloogilisele kirjandusele hulk omaaegseid keskkooliõpikuid ja ilukirjandust. Nii 1922. kui 1932. aasta õppekavas on üldainetel arvestatav kaal, näiteks õpetati eesti keelt, inglise keelt, matemaatikat, maateadust ja muid aineid. Ehkki käesoleva artikli maht ei võimalda 1922. ja 1932. aasta õppekavade põhjalikumalt võrdlust, olgu siiski mainitud, et 1930. aastatel muutus teoloogia õpetamine süsteemsemaks, seati kõrgemaid akadeemilisi sihte ja õppekava hakkas peegeldama klassikalist jaotust: Vana ja Uue Testamendi teadus, ajalooline usuteadus, tegelik usuteadus ja süstemaatiline usuteadus (RA, ERA.1108.4.528: 5; 1108.4.530: 4–4p).

Näib, et mõnes valdkonnas muutus seminari vaatenurk kitsamaks. 1931. aastal avaldas Karl Leopold Marley soovi, et seminaris võiksid õppida ka mõned evangeeliumi kristlaste vabakoguduse liikmed. Seminari komitee „ei leia võimalust sellele palvele vastu tulla“ (EEKBLA, SP, protokoll nr 48, 23.7.1931). Vahest lasti käest võimalus kaht usuliikumist lähendada? Ka õpilaste valik ahenes. 1922. aastal võeti seminari meeste kõrval õppima neli naist, kellest Amalie Tamm oli end „Jumala riigi töö tarvis“ varem täiendanud Saksamaal ja Marie Schnellil soovitas Adam Podin (EEKBLA, SP, protokoll nr 8, 3.2.1922). 1925. aastal võeti taas vastu neli naist, teiste hulgas Klaara Truskan (EEKBLA, SP, protokoll nr 27, 29.6.1925). Ehkki 1922. aastal oli otsustatud, et naised võiksid kreeka keele õppimise asemel näputööd teha ja eksegeesi asemel majapidamisega tegelda (EEKBLA, SP, protokoll nr 17, 12.9.1922), anti neile peagi täielik õigus õppida kõiki aineid, kui nad soovivad. „Vend Lipstok ja Podin otsustasid, et õed ühes vendadega 4-aastase kursuse läbi võtaks, ja kes soovivad, et võivad igast õppeainest osa võtta.“ (EEKBLA, SP,

protokoll nr 28, 10.9.1925) Juunis 1926 otsustas seminari komitee kutsuma õppima veel kaks naist (EEKBLA, SP, protokoll nr 30, 15.6.1926). Naised kogesid samasugust kutsumust nagu mehedki, nad tundsid südames „vägevat sundi jumalariigi tööd teha“, aga kinnitasid, et enne peab õppima, et „Jumal meid kui tublisid töötajaid võiks tarvitada, kes valmis oleks tegema, mis tema iial käsib“ (Õdede tööst 1924: 154). Ent 1931. aastal vastu võetud kolmas kursus koosnes ainult meestest. Põhjenduseks toodi, et puuduvad sobivad ruumid (Tärk 1934: 184). See ei ole eriti veenev, sest Keilas olid olud palju kitsamad kui Tallinnas ja hea tahtmise korral oleks majutuse küsimus kindlasti lahenduse leidnud. Pigem oli asi selles, et seminari juhid ei väärtustanud piisavalt naiste kutsumust.

Näib, et kogudustega kontakti säilitamine ei olnud seminarile kerge ülesanne. 1920. aastate lõpul tekkis kogudustes seminari suhtes teatud kriitikat (Pilli, Valk 2005: 66). Milles see täpsemalt seisnes, jääb selgusetuks. Tärk viitab usaldamatusele (Tärk 1934: 182). Suuremaid pingeid suudeti siiski vältida – koguduste usaldust suurendas see, kui seminaristid kogudusi külastasid, jumalateenistustel kaasa teenisid ja jutlustasid. 1938. aasta septembris kooli juhtima asunud Osvald Tärk rõhutas, et kool ei ole lihtsalt haridusasutus, vaid see peab arendama palvet, Jumala ja kaasinimeste teenimise tahet ja moraalseid voorusi (EEKBLA, Tärk, „Meie ülesandeid“, 15.9.1938). Tärk püüdis nii oma isiklikus elus kui ka seminaris kombineerida akadeemilist usaldusväarsust jumalakartuse ja moraalse vastutustundega.

Tagasivaates tundub, et mõnikord mindi koolis rangusega liiale: Albert Tammo on jutustanud, et Imant Ridaliste taheti koolist humoorika – ja vahest natuke iroonilise – vemmälvärsi kirjutamise eest välja visata. Vooruste taotlemine esitas samuti oma väljakutseid: 1930. aastate lõpul oldi koolis nõudlikud seminaristide käitumise ja moraali suhtes, aga kui seminari juhtkonna osavõtul toimusid kooli ruumides laevaomanike koosolekud, haises koridor tubakasuitsu järele. Kas reederid just ruumides suitsetasid, ei tea, aga õpilastele tundus situatsioon kahepalgeline (Tammo 2022). Protokollidest nähtub, et asju kiputi otsustama seminari komitee koosolekutel, selle asemel et õpilastega hingehoidlikult vestelda ja mentorsuhteid arendada.⁷

⁷ Näiteks nõuti üsna järgalt, et õpilased ei tohi tundi hilineda ega puududa. Kuid esmaspäeviti tulid õpilased sageli kogudustest, kus nad nädalavahetusel jutlustasid, ning

Kool aitas seminariste majanduslikult. Seminari algusaastatel oli ülalpidamine päris tasuta, alates 1937 seati sisse järgmised tingimused: esimesel õppeaastal oli ülalpidamine kõigile tasuta, seejärel võimaldati tasuta toitlustamist neile, kelle „kristlik elu on eeskujulik, kelle edasijõudmine õppetöös on vähemalt hea, kes eeskujuliku huvi ja hoolega võtavad osa jumalariigi tööst eriti jutlustamise alal, pidades vähemalt kaks jutlust kuus“. Kui õppeedukus jättis soovida, kaeti toidukulud vaid kolmveerandi või poole ulatuses. Kogudustes kaasa teenimise kohta pidi loodama raamat, kuhu õpilased igapäevaselt sissekandeid teevad (EEKBLA, SP, protokoll nr 70, 17.3.1937). Kas selline raamat ka tegelikult sisse seati? Näib, et seminari komitee tahtis luua täpseid nõudeid, kuid tavaliselt läheb elu oma rada või tekib soodne pinnas mitte voorustele, vaid reeglieetikale. Protokoll jättis võimaluse eranditeks, mis tähendab, et tegelikult vaatas seminari komitee olukordi juhtumipõhiselt. Õpilaste päevaplaan oli küllaltki täpselt paigas, näiteks 1924. aastal oli äratus kell 6 hommikul ja öörahu õhtul kell 22. Vahepeale mahtusid palvused, õppetöö, lõunapaus ja koduste ülesannete täitmine (Õdede tööst 1924: 154).

Pikas perspektiivis ja suuremas plaanis oli seminari tegevus edasiivi, see aitas vaimulikku tööd teha mõtestatumalt ja andis – vähemalt teatud määral – baptistidele sotsiaalset krediiti. Seminar liikus aegamisi akadeemiliselt tugevama hariduse poole, kombineerides seda orienteeritusega koguduste vajadustele ja evangeelse tegevuse toetamisega. Mitmed lõpetajad siirdusid koguduste juhtideks või töötasid mõnel teisel koguduslikul alal. Siiski olid koguduste võimalused palka maksta tagasihoidlikud ja osa lõpetajaid läks tööle näiteks raudteele, kus sissetulek oli kindlustatud (Tammo 2022).

Seminari areng ja kavatsused pöörati pahupidi Nõukogude okupatsiooniga ja seminari sulgemisega 1940. aastal. Tallinna linnakoolivalit-

tee- ja transpordiolud ei võimaldanud alati õigeaks ajaks Tallinna jõuda. Õpilased ootasid kooli juhtkonnalt rohkem mõistmist. Ridaliste vemmälvärss oli inspireeritud usundite ajaloo kursusest ja sisaldas igasugu jumalate nimesid, mida kursusel mainiti. Võib-olla oli kirjatöös tõesti nooruslikku piiride proovimist, kuid kooli juhtkond asus asja lahendamata administratiivselt, mitte hingehoidlikult. Ridaliste sai vist sõnakuulmatu õpilase maine, sest talle heideti ette puudumisi ja „lubamatuid“ märkusi tundides. Tema kavatsusse lõpetada samaaegselt seminar ja gümnaasium ning õppida seejärel Tartu Ülikoolis filoloogiat või arstiteadust, et tagada endale jutlustajana tulevikus lisisissetulek, suhtusid kooli juhid taunivalt. Aga vahest oli see plaan hoopis ettevõtlik ja arukas, kuna enamik baptisti jutlustajaid töötas kahes ametis? (Tammo, suulised andmed, 18.1.2022; EEKBLA, SP, protokoll nr 88, 2.4.1940)

sus nõudis oma kirjaga 10. augustist 1940, et Osvald Tärk asuks viivitamatult seminari likvideerima (EEKBLA, Tallinna linnakoolivalitsus Osvald Tärstile, 10.08.1940). Seminari komitee tõdes juba nädalapäevad varem, et majanduslikult ei ole võimalik tööd jätkata, ja soovitas õpilastel leida endale töökoht (EEKBLA, SP, protokoll nr 89, 2.8.1940). Välisabi katkes. See oli poliitiliste muutuste tulemus. Hoone võeti riigi omandusse.

Eesti Baptisti Usuteaduse Seminari panus Eesti teoloogilisse ellu ja EKB liidu koguduste töösse selgus, nagu hariduses ikka, väikese viivitusega. Mitmetest seminari lõpetajatest kujunesid olulised usuelu mõjutajad Eestis. Osvald Tärk oli nii pastor kui teoloog, kelle kirjutised on küll sündinud omas ajas ja tollasele kirjandusele toetudes, kuid ei ole kaotanud oma aktuaalsust ka tänapäeval (nt Tärk 1993, 2014). Robert Vösust kujunes tugev ja stabiilne juht EKB liidus. Temagi kirjavärs on märkimisväärne (nt Vösu 1996, 2014). Ta oli vanempresbüter aastatel 1970–1985. Mitmed seminari lõpetanud, lisaks nimetatutele, teenisid nõukogude kitsastes oludes pühendunult kogudusi, näiteks Albert Tammo, Rudolf Veevo, Imant Ridaliste ja Kalju Raid. Teoloogilised tööriistad olid abiks pastoraalse kutsumuse täitmisel ning andsid eetilise orientiiri ja raamistiku enesetäiendamiseks ja nõukogude oludes vaimulike ülesannetega toime tulemiseks.

NÕUKOGUDE AEG JA TEOLOOGILINE HARIDUS

Nõukogude aja alguses püüti EKB liidus parandada sõjahaavu ja kohendada. Mitmed juhid ja seminari õppejõud, näiteks Karl Kaups, Evald Mänd ja Leida Loo (Lund), olid 1944. aastal põgenenud välismaale. Ka seminaristidele jätsid sõda ja võimuvahetus sügavaid jälgi: õpingud jäid pooleli, mõned emigreerusid, vähemalt üks seminarist asus nõukogude võimu toetama.

Olukorras, kui formaalne teoloogiline õpe oli pärsitud ja seminar suletud, muutusid seda olulisemaks mitteformaalsed õppevormid. Taaskord tõusis päevakorda iseõppimine, mille väärtust olid edukalt tõestanud juba varased baptistide juhid, näiteks Jüri Mill, August Johannson

ja Andres Tetermann, kes õppisid ära saksa keele, et lugeda neid huvitavat kirjandust ja kogusid endale selle käigus arvestatava raamatukogu. Abiks oli kreeka keele uurimine, et Piibli teksti paremini mõista (Schmidt 1934: 174). Jüri Mill viitas oma kirjutistes luterlik-pietistlikele autoritele, samuti saksa baptistide kirjandusele. Iseõppimise teel omandatud teadmised aitasid oma seisukohti selgitada ja kaitsta, mille käigus vormusid ja sõnastusid selgemalt baptistide identiteedijooned.

Nõukogude ajal täitis iseõppimine eelkõige seminari järjepidevuse hoidmise ja pastoraalse töö tugevdamise ülesannet. Ka võimalikes väitlustes tuli avar silmaring kasuks. Pideva enesetäiendamise eeskuju andis Robert Vösu, kes huvitus maailma kirikuelus toimuvast ning jagas kaastöolistega informatsiooni ja ideid. Árpád Arder oli vabakirikliku haritlase koondkuju, kes tundis paljusid keeli ja evis laia silmaringi. Tema koostatud masinakirjaline viiekõiteline Piibli sõnaraamat, sisuliselt konkordants, oli tõeline mammut-ettevõtmine (EEKBLA, Arder 1960). Arder oli populaarne hästi jälgitavate ja narratiivsete jutluste tõttu. Teada oli Osvald Tãrgi pidev enesetäiendamine ja õppimine, laialdane lugemus. Tasakaalukat teoloogilist tarkust esindas liidu juht Johannes Lipstok, kes lahkus meie seast 1961. aastal. Temast jäi maha raamatukogu, mis sisaldab esmajoones saksakeelset kirjandust.⁸ Iseõppimisel oli suur roll, ehkki võis juhtuda, et puudu jäi ideede lãbikaalumisest kollektiivsetes aruteludes.

Surveaegadel otsiti võimalusi süstemaatilise ja liidu juhtkonna poolt suunatud hariduse andmiseks. Oli tarvis leida ja võimestada uusi töötajaid. Ilmselt loodeti sedagi, et teoloogiline haridus, kasvõi piiratud moel, aitab ühtlustada seisukohti. See oli vajalik. Nagu teada, koondata 1945–1947 Eestis neli vabakirikut ühisesse liitu, mis aga ei lãinud nii valutult, nagu seda hingehoidlikel eesmärkidel püüti esitada. Haridus pidi looma koosmeelt. Kuvand n-õ Eesti-aegsest seminarist tundus ilusam, kui see pãriselt oli, ja kohati pandi nõukogude ajal formaalsele teoloogilisele haridusele idealistlikke ootusi. Kui meil oleks jãlle seminar, oleks kõik hästi! Ehkki seminari taastada ei olnud võimalik, püüti hariduse edendamiseks siiski midagi ära teha. Hruštšovi sula ajal taotleti õigust avada teoloogilised kaugõppekursused, millel oli keeruline

⁸ Johannes Lipstoki raamatukogu hoitakse praegu EKB liidu arhiivis Tartus.

nimi: EKB Vanempresbüteri Juures Asuv Presbüterite Katsekomisjon. Usuasjade voliniku suuline luba saadigi ja kursused tegutsesid aastatel 1956–1960 (vt Pilli 2007: 90–124).

Usuteaduslikud kaugõppekursused algasid Tallinnas 14. oktoobril 1956 piduliku jumalateenistusega Oleviste kirikus (EEKBLA, PK, protokoll nr 7, 1.11.1956). Õppetöö toimus Kalju tänava baptistikirikus. Katsekomisjonis oli kolm liiget: Osvald Tärk, Oskar Olvik ja Robert Võsu. Tärgi ja Võsu haridusteest oli eelnevalt juttu, Olvik oli saanud hariduse Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, mille lõpetas 1940 (Olvik 2014: 108–110). Nemad olid peamised õppejõud, kursuste organiseerijad ja kirjalike tekstide koostajad.⁹ Nelja aasta jooksul andsid nad koos Imant Ridalistega välja umbes 30 nimetust kompileeritud õppematerjale, igaüks umbes sadakond või rohkem lehekülge. Need Eesti autorite mõttetöö tulemusel valminud masinakirjalised A4 formaadis õpikud – või konspektid, nagu neid nimetati – olid kasutusel aastakümneid (Linder ja Pilli 2009: 232–233). Tärk ja Võsu jätkasid hiljemgi kirjutamist ja nende tekstid muutusid originaalsemaks, väljendades selgemini autorite teoloogilisi seisukohti. Lisaks koguduse juhtide ja jutlustajate õpetamisele avati katsekomisjoni juures muusikaosakond ehk koorijuhtide kursused, mida juhatas Vardo Holm ja kus olid tegevad ka Ruudi Nõlvak ja Anne Ellerhein (Metsala). Koorijuhtide õppekavas oli üks kolmandik usuteaduslikke ja kaks kolmandikku muusikalisi aineid (EEKBLA, PK, protokoll nr 2, 20.8.1956; protokoll nr 5, 14.9.1956). Kooritöö oli tollal peaaegu ainus lubatud koguduslik töövorm, pealegi aitas koolitus organiste paremini ette valmistada.

Tagasivaatavalt võib küsida, kas nende kursuste nõuded olid liiga kõrged? Kursustega püüti hoida sõjaeelse seminari järjepidevust ja õppijaid nimetati mõnikord seminari „viiendaks lennuks“ (EEKBLA, EKB usuteaduslikud kursused 1960). Võib-olla oleks olnud sobivam lähendada vaimulike ees seisvatest probleemidest, mitte ainekesksest kavast, kuid probleemipõhise õppe metoodikale ei mõelnud tookord vist keegi. Kursuslastel oli neile esitatavate nõuetege raske sammu pidada. Paljud

⁹ Oskar Olvik oli kavatsenud kaitsta magistriskraadi EELK Usuteaduse Kõrgemas Katsekomisjonis. 1956. aastal otsustas ta „loobuda lõplikult noorusaastate unistusest“, s.t teadusliku kraadi taotlemisest, ning pühenduda EKB katsekomisjoni õpetaja tööle ja materjalide kirjutamisele (Olvik 2014: 232).

teenisid perele leiva mõnes muus ametis ja tegid vaimulikutööd vaba-tahtlikena või väikese tasu eest. See jättis õppimisele napilt aega. Kindlasti edendasid kaugõppekursused teoloogilise mõtlemise võimet ja andsid tugevama aluse pastoraalsele tööle, samuti tekkis kuuluvustunne ja tihenes suhtlusvõrgustik. Kuid ainult üks 40 alustajast suutis täita nelja-aastase programmi täies mahus – see oli Tartu Salemi koguduse presbüter Paul Himma (Rips 2000: 25). Muidugi oli kursustel veel julgustav ja vaimulikku elu edendav ülesanne, Ülo Meriloo ütleb oma mälestustes, et ka südant hariti (Meriloo 2001:78; vt EEKBLA, PK, protokoll nr 1, 7.8.1956).

Kaugõppekursused suleti 1960. aastal usuaasjade voliniku suulise korralduse järel. Oli alanud Hruštšovi ateistlik kampaania. Aasta varem pidi tegevuse lõpetama muusikaosakond, mis tegutses ligi kaks ja pool aastat, 1957–1959. Siiski said kursused legendaarseks. Rotaatormeetodil paljundatud õppematerjale leidis pea iga EKB vaimuliku kodus, kuid veelgi tähtsam oli teadmine, et teoloogilist õpet on isegi nõukogude ajal võimalik korraldada. See tugevdas EKB liidu identiteeti, julgustas iseõppimist jätkama. Oli veel üks kaugemale ulatuv tagajärg: kursuste jaoks valminud materjale tõlgiti vene keelde ja 1968. aastal Moskvas avatud kaugõppe piiblikursused võtsid mõõtu Eestis toimunud. EKB üleliiduline juhtkond tervitas Eesti õppejõudude panust, keda kutsuti Moskvasse õpetama ja kellelt oodati kaastöid venekeelsele EKB ajakirjale Bratski Vestnik. Mitmed eestlased – ja eelkõige venekeelsetest Eesti kogudustest läkitatud kursuselased – õppisid 1970. aastatel nendel Moskva kursustel. Vahest olid Moskva kursuste nõuded tagasihoidlikumad kui Eestis, kuid palju sõltus õppija enda tööst. Tekkisid kontaktid Nõukogude Liidu teiste piirkondade baptistidega (Jürma 2022b). Eestlaste panus oli EKB teoloogilise õppe edendamisel kogu Nõukogude Liidu mastaabis märkimisväärne.

1960. aastatel jäi süstemaatiline teoloogiline koolitus Eesti EKB liidus soiku, kuigi isiklike suhete pinnal anti edasi kogemusi ja kirjan-dust. Pärast Robert Vösu saamist vanempresbüteriks 1970. aastal ker-kis taas päevakorda koolituste korraldamine, kasvõi mitteformaalselt. Vösu meetodiks oli kutsuda piirkondades kokku pastoreid ja kaastöölisi, pidada loenguid, jagada informatsiooni ja spontaanselt vestelda. Näi-teks 1974. aastal tõdetakse: on toimunud õppekogunemisi viies erinevas

kohas ja huvi õppimise vastu on kasvanud (EEKBLA, PN, protokoll nr 32, 17.9.1974). Säilinud on Lõuna-Eesti piirkonna õpperühma tegevust kajastavad Uudo Ripsi konspektid aastatest 1973–1981. Osalejad pidasid proovijutlusi. Võsu õpetas isikliku evangelismi teemasid, millega ta ise põhjalikumalt tegeles. Samuti andis ta ülevaateid maailma usundite statistikast ja kristluse olukorrast Euroopas. Konspektide järgi võib hinnata, et kogunemised toimusid 1970. aastatel esialgu Tartus, hiljem on Rips kuulnud loenguid Tallinnas (EEKBLA, Lõuna-Eesti piibliõppegrupi konspektid 1973–1981). Piirkondlikke õppepäevi korraldati Robert Võsu initsiatiivil pikema aja vältel ning soovijad said õpingute tulemusi kinnitada eksamitega. Ermo Jürma mäletab, et ta sooritas 1970. aastatel eksamid Oskar Olvikule ja Osvald Tärگیle (Jürma 2022b).

1983. ja 1984. aastal aktiveerus taas õpperühmade töö. Lisaks Võsule asusid õppejõududena tegutsema Saksamaal teoloogilise hariduse omandanud Joosep Tammo, Peeter Roosimaa ja Ermo Jürma, samuti Ants Rebane. Jätkuvalt olid kasutusel 1950. aastate kaugõppekursuste materjalid ja jätkuvalt sai kirjanduse läbitöötamise järel eksameid sooritada. Selleks pakuti lugemiskavasid, mida õppijad täitsid ja mis toetasid iseõppimist. Tavaliselt käidi eksameid tegemas õppejõu kodus. 1983. aastal osales selliselt korraldatud kaugõppekursustel 25 inimest Tallinnast, 15 inimest Tartust, 9 inimest Saaremaalt ja 10 inimest Pärnust, lisaks veel 9 õppijat erinevatest kohtadest. Säilinudksamiprotokollid näitavad, et aktiivselt sooritati esimesi eksameid: Piibli teoloogias, Uue Testamendi sissejuhatuses, Vana Testamendi sissejuhatuses, Iisraeli rahva ajaloos ja Aamose raamatu seletuses. Seejärel paistab paljude õppijate jõud raugevast ning järgmisi eksameid on tehtud hõredamalt ja juhuslikumalt. Samas sooritas näiteks Riho Saard aastatel 1985–1987 kokku 12 eksamit (EEKBLA, Roosimaa, Tammo, kiri Väinö Hyvönenile, 29.11.1989). Eksameid sooritasid nooremad, eelkõige 20. ja 30. eluaastates õppijad, kellest paljud ei olnud koguduste vaimulikud (EEKBLA, Kaugõppekursuste hindend 1983). Mitmel oli selleks siiski eeldusi.

Õppimisvõimalusi pakkus ka EELK Usuteaduse Instituut, kuigi EKB teoloogiahuvilised eelistasid pigem oma kursuseid. Siiski õppis selles luterlikus õppeasutuses näiteks Mäevalla EKB koguduse presbüter Ingmar Kurg, kes oli 1991. aastaks sooritanud 16 eksamit (Saard, Ubaleht 2016: 106, viide 242). Juba nõukogude ajal, ja eriti pärast 1989.

aastat, püüdsid vabakirikutele evangelismikoolitusi ja piibliõpet pakuda ka mitmed misjoniorganisatsioonid välismaalt.

Raske öelda, kas EKB liidu juhid teadvustasid, et ainete loogikat järgivat ja eksameid nõudvat õppevormi on raske töös hoida, või said nad aru, et täiendust vajavad needki, kes eelistavad vähem süstemaatilist õpet. Igatahes on aastatel 1981–1989 korraldatud konsultatsioonipäevi, mis olid suunatud enam vaimulikele töötajatele kui alustavatele teoloogiahuvilistele, kuigi ranget vahetegemist ei olnud. Konsultatsioonipäevad toimusid Tallinnas juba Robert Võsu perioodil ja hiljem Ülo Meriloo vanempresbüteriks oleku ajal. Saadi kokku peaaegu iga kuu, välja arvatud suvekuudel. Ehkki suur õpetamiskoormus langes jätkuvalt Võsule endale, asus lektoritena esile uus põlvkond – Saksamaal hariduse omandanud teoloogidele lisaks tuleb nimetada Jüri Puusaagi, samuti Ants Rebast. Mõnikord oli koolitajate hulgas väliskülalisi, eriti 1980. aastate lõpupoole. Teemad andsid tuge vaimulikus töös ja hoidsid mõttevärskust: oli piibliseletusi, koguduse elu ja teoloogia tutvustusi, ettekandeid Püha Vaimu isikust ja rollist, kristoloogias, kirikuloost, eetikast ja hingehoiust. Pakuti juhiseid jutlustamiseks ja vaimulike talituste läbi viimiseks. 1980. aastate alguses pidas Osvald Tärk rea ettekandeid EKB liidu põhimõtetest (EEKBLA, Konsultatsioonipäevade ettekannete lindistuste nimistu, 1981–1989; Pilli 2007: 70–76).

Teoloogilise hariduse võimaluste loomine, kitsendustele vaatamata, oli EKB liidu tegevusele iseloomulik kogu nõukogude perioodi vältel. Sellele lisandus teadlik töö võimalike õppejõudude koolitamiseks. Robert Võsu töötas sihikindlalt, peaaegu prohvetliku veendumusega, et saata Eestist mõned nooremad õppijad välismaale teoloogilist haridust omandama. Juba 1973–1974 õppis Soomes Tiit Niilo (EEKBLA, PN, protokoll nr 25, 10.10.1973), 1978–1981 õppis Ants Rebane baptisti seminaris Šveitsis Rüschnikonis ja omandas hiljem USAs *Doctor of Ministry* kraadi (Rebane 2004). Jüri Puusaag õppis 1980–1981 Kanadas McMasteri ülikooli teoloogiakolledžis. Tema peamiseks huvivaldkonnaks oli evangelism. (Puusaag 2022) Kõige kaugemale ulatuvate tagajärgedega teoloogilise hariduse alal olid aga Joosep Tammo, Ermo Jürma ja Peeter Roosimaa õpingud. Nad läbisid teoloogia põhikursuse 1979–1982 Saksa DVs, Buckowi baptisti seminaris. Jürma ja Tammo täiendasid end aasta jooksul veel Halle-Wittenbergi ülikoolis (EEKBLA, PN,

protokoll nr 87, 12.5.1982). Kõik kolm mõjutasid hiljem EKB liidu arusaamu, hariduspüüdeid ja koguduste elu. Nagu mainitud, aitasid nad Saksamaalt naastes õpetada konsultatsioonipäevadel ja õpperühmades ning pidasid loenguid 1989. aastal taasavatud seminaris. Robert Vösu visioon oli tõenäoliselt kaugema eesmärgiga: olla valmis, kui avaneb võimalus jälle süstemaatiliseks usuteaduse õpetamiseks, olgu siis formaalselt või mitteformaalselt. Tema sihikindlus oli seda märkimisväärsem, et EKB kogudustes ei olnud sätestatud vaimulikele hariduslikke nõudeid, kuigi teoloogilist ettevalmistust väärtustati ja aeg-ajalt kerkis üles „diakoni miinimumeksamite“ teema. Ei ole siiski andmeid, et kedagi oleks jäetud ordineerimata puuduliku hariduse tõttu.

EKB liidus kostis aeg-ajalt ka seisukohti, et usust ja innukusest on küllalt. Et raamatutarkus võib hoopis vaimutööd takistada. Vösu esindas tasakaalustatud seisukohta: tarvis on nii palvet kui teadmisi, nii usu- list püüdlust kui ka õppimist. Neid ei tohi vastandada. Nagu selgus, rajas Vösu aluse, millelt oli hiljem võimalik vabakiriklikku teoloogilist haridust edasi arendada.

SÕPRUSKOND KUI ÕPIKONTEKST

Päris omaette nähtus oli nõukogude ajal sõpruskondades toimuv teoloogiline õpe, mida ei koordineerinud koguduste liidu juhtkond, vaid mis toimus osalejate enda initsiatiivil. Selliseks õpikeskkonnaks oli näiteks Haraka instituut Pärnus, mis sisuliselt oli teoloogia- ja kultuurihuviliste noorukite suhtlusring (Pilli 2017: 3). Seal ei õpitud teoloogiat klassikalises võtmes, vaid lähtuti huviliste jaoks aktuaalsetest teemadest, tehes filosoofilisi ja teoloogilisi ekskursse. Kui kirik on ühiskonnas tõrjutud ja struktuurid pigem nõrgad, on suhted seda olulisemad. Et mitteformaalsetest sõpruskondadest kui õppimist võimaldavatest keskkondadest ei ole Eestis varem kuigi palju kirjutatud, siis peatub käesolev artikkel sellel teemal pisut lähemalt.¹⁰ Olgu mainitud, et taolisi sõprusringe tekkis mujalgi Ida-Euroopas. Need olid iseseisva mõtte ärgitajad ja värskete ideede taimelavad.

¹⁰ Lea Altnurme on kirjutanud sõpruskondade rollist oikumeeniliste suhete edendamisel Eestis 1970. ja 1980. aastatel (Altnurme 2009).

Joosep Tammo koondas teoloogiahuvilisi noormehi juba enne Saksamaale õppima minekut, 1970. aastate lõpul. Esimesed kokkusaamised toimusid ilmselt 1978. aastal Haraka instituudi nime all – Pärnus Haraka tänaval, kus Tammo elas. Käsitleti teemasid kultuuriteooriast praktilise teoloogia ja filosoofiani. 1979. aasta veebruaris on peetud lühijutlusi ja neid analüüsitud (Tammo, Lectio, märkmeid 1979). Jutluste analüüs jätkus mitmel järjestikusel koosviibimisel. Mõni aasta hiljem, 2. augustil 1982, on Joosep Tammo õpetanud jutluse ülesehitust, näitlikustamist ja keelekasutust. Erilist tähelepanu pööras ta evangeelsele jutlusele – see vältigu moraalilugemist ja survestamist (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, Pajusalu, märkmed). Paistab, et 1979. aasta teises pooles, pärast Tammo õppima minekut, sõpruskonna tegevus „instituudi“ formaadis pisut vaibus. See aga ei tähendanud, et omavahel ei suheldud, kasvõi pühapäeviti kirikus kohtudes või mingeid ettevõtmisi korraldades.

Pärnu-sõpruskonda huvitasid kristluse ja ühiskonna, teoloogia ja kultuuri suhted. Näiteks on ühel koosviibimisel kuulatud ettekannet ateismist. Koolivaheajal, augustis 1982, kui Tammo oli Saksamaalt Eestis, toimus instituudi „suvesessioon“ ehk „kultuuripäev“. Luuletaja ja jutlustaja Albert Ruutsoo ettekanne vaatles elu madaldumise probleemi, mida ta nimetas „mehaaniliseks tsivilisatsiooniks“. Albert Camus' järgi on „mehaaniliselt elatud elu lõpp tühimus“, viitas Ruutsoo (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, Ruutsoo, kiri Karl Pajusalule, 10.8.1982). Toivo Pilli pidas ettekande kultuuriprobleemidest ajakirjas Elukevad, Tõnu Lehtsaare käsitus kandis pealkirja „Kultuur ja inimene“ – peatudes muu hulgas loometegevusel. Joosep Tammo sõnavõtt „Kultuur ja kristlik eetika“ arutles, et kultuur – kasutades Paabeli torni kujundit – võib omandada osadust killustava funktsiooni. Kuid inimene on loodud elama „keset osaduskonda“ (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, Pajusalu, märkmed). Kirjeldatu on vaid näide omalaadsest ümarlauast, mis tavaliselt tõi kokku kuus-seitse inimest, vahel rohkem, võimaldades sisulisi diskussioone.

Mõnikord tehti väljasõite, näiteks toimusid „instituudi“ talvelaagrid 1984. ja 1985. aastal Tahkurannas Kempis talus. 1985. aastal peetud laagris vaadeldi kolmainsuse küsimust – kättesaadava kirjanduse põhjal tehti ettekandeid ja arutati kuuldot. Suur kogunemine leidis aset sama aasta augustis Holstres Tiit Johani talus, ühendavaks teemaks „Kanna vilja terves tões!“, juhtmotiiviks 2. Peetruse kirja tekstid. Seal osales umbes

25–30 huvilist, mis oli tole aja kohta märkimisväärne hulk. „Need olid osa instituudi tegevusest. Tavaliselt toimusid need paari päeva vältel,“ meenutas Joosep Tammo laagreid (Toivo Pilli isiklik arhiiv, Pilli, „Sõpruskonna tähendusest“, *s.d.*, käsikiri).

Kui Toivo Pilli ja Karl Pajusalu 1980. aastate alguses Tartusse õppima asusid, viisid nad Pärnus kujunenud osadus- ja õpiformaadi kaasa. Sõpruskonna üks liikmetest, Tõnu Lehtsaar, elas Tartus. Ülikoolilinnas saadi kokku Kolgata palvemaja kõrvalsaalis või kodudes, muuhulgas Pajusalu tudengikorteris. Huvivaldkond oli jätkuvalt laiahaardeline: tegeldi Pierre Teilhard de Chardini ideedega, kes püüdis lepitada kristlikku teoloogiat evolutsiooniteooriaga, tutvustati Paul Tillich'i vaateid ja Juri Lotmani semiosfääri teooriat (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, Pajusalu, märkmed). Tartu kohtumistel osales mõnikord Ants Rebane, kes näiteks 1983. aastal andis ülevaate teoloogilise mõtte arengust 20. sajandil (EEKBLA, Pilli, märkmed). Tõnu Lehtsaar pidas ettekandeid suhtlemisest ja psühholoogiast. Nii selgitas ta 1985. aastal psühhoatilise grupi toimimist (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, Lehtsaar, „Psühhoatiline grupp“, *s.d.*, käsikiri). Kui Pärnu instituut koondas eelkõige noormehi, siis Tartu sõpruskonnas liikus ka kultuuri- ja teoloogiahuvilisi tütarlapsi. Piirid instituudi tegevuse ja muud laadi kultuuriürituste vahel olid Tartus paindlikumad. Näiteks toetasid mõtteärksust luuleõhtud või kohtumised huvitavate inimestega. Sama sõpruskonna liikmed osalesid sealgi, mõnikord korraldajatena. Tartus jätkati teoloogiliste arutlusringidega ka 1980. aastate teisel poolel. Ermo Jürma väitel toimus 1987. aasta veebruaris ettekandekoosolek Valdeko Säre kodus, seal osalesid Tallinnast Tarmo Toom ja Tarmo Uustalu (Jürma 2022a). Sõprus ja teoloogiahuvi löid kontakte erinevate linnade vahel.

Teoloogiast huvitatud osaduskond Tallinnas kohtus samuti arutlusteks. Küllap andis eeskuju Haraka instituudi tegevus, olgu Pärnu või Tartu ilmnemisvormis, millest teati isiklike suhete kaudu. Näiteks 1983. aasta oktoobris leidis Tallinnas aset vestlusring, kus Peeter Roosimaa pidas ettekande kristluse ja tööstusrevolutsiooni vastastikustest mõjustest, Tarmo Toom arutles muusika rolli üle jumalateenistusel, Toivo Pilli käsitles kultuuriprobleeme Eesti vabakoguduste ajaloos ning Joosep Tammo sõnavõtu pealkirjaks oli „Kristuses uuestisündiv kultuur“ (Karl Pajusalu isiklik arhiiv, vestlusringi kutse, 29.1.1983). Jaanuaris 1987 sai

Tallinnas kokku ümarlaud nimega Areopaagi klubi ja taas olid teemaks kristluse ja kultuuri suhted, pealkirjaga „Kultuuri sotsiodünaamika ehk ühe ebajumala füsioloogiast“. Põhiettekande pidas Joosep Tammo. Tekkis isegi poleemika esitatud mudeli üle. Kohal oli seitse osalejat, teiste hulgas Jaan Bärenson, Ingmar Kurg ja Tõnu Lehtsaar. Tallinna arutlusringides osalesid ka näiteks Tarmo Uustalu ja Riho Saard.

Täiesti omaette nähtus oli sõpruskond nimega Kõnits¹¹, kuhu kuulusid Indrek Luide, Mart Rannut, Enn Palmik, Jaan ja Mati Bärenson, Helari Puu ja Joel Roos. Sisuliselt Oleviste koguduse noormeeste aktiiv tegeles 1973–1981 kristlike noorteürituste korraldamisega, organiseerides laagreid, evangeelseid õhtuid, piibliõpet ja eneseharimise eesmärgil loenguid külalistega. Viimane Kõnitsi korraldatud üritus oli Vikipalu kristlik laager 1981. aastal. (EEKBLA, Puu 2022) Vahest võib öelda, et Kõnits oli siiski rohkem tegutsemisele kui tõlgendamisele orienteeritud sõpruskond.

Mitteformaalsed sõpruskonnad tekitasid inimsuhete võrgustiku, mis soodustas usaldust ning rajas aluse ideede jagamiseks ja õppimiseks. See erines iseõppimisest ja EKB liidu juhtide poolt korraldatud kursustest. Niisuguste võrgustike roll oli suurem kui lihtsalt teadmiste jagamine: tekkisid isiklikud sõprussidemed ja mentor-kontaktid. Joosep Tammo lisab veel ühe aspekti: „Idee luua mingi intellektuaalne klubi – see oli omamoodi teadlik vastupanu tundelisemale usulaadile. Mõtlesime, et kui see loob suhteid, laieneb, on sel ka misjonlik mõõde.“ (Toivo Pilli isiklik arhiiv, Pilli, „Sõpruskonna tähendusest“, *s.d.*, käsikiri)

Haraka instituudi laadsed ettevõtmised innustasid veel üht tegevust: masinakirjaliste kogumike väljaandmist. Tõlgitud ja ise loodud tekstid pakkusid ühiseid teemasid ja toetasid mitteformaalset õppimist. Kõige kaalukam kogumik või ajakiri, mis jõudis laiema lugejaskonnani, oli Joosep Tammo poolt välja antud Lectio, mida ilmus 1977–1979 kümme masinakirjalist numbrit. Haraka instituudis osalejad olid Lectio lugejad, kuid pakkusid ka enda poolt ideid või materjale. (EEKBLA, Timoteos Pilli 2019: 25) Mõned artiklid tõlgiti venekeelsest Nõukogude Liidu lugejale mõeldud ja Belgias ilmunud väljaandest Logos. Logos oli

¹¹ Nimetus „Kõnits“ oli teadlik õigekirja rikkumine. Kui „kõnits“ tähendab kirikukogu, vabamas keelepruugis lihtsalt otsustuskogu, siis noormehed soovisid eristuvat nime ja jätsid t-tähe nimest välja (EEKBLA, Puu 2022).

katoliiklik väljaanne, mis sisaldas nii usuelu süvendavat materjali kui ka intellektuaalselt nõudlikke tekste. Eestis liikus see Tiit Salumäe kaudu ja Tammo võttis selle oma kogumiku eeskujuks. (EEKBLA, Timoteos Pilli 2019: 13) Mõistagi olid n-õ käsitööna valminud Lectiol omad puudused, see oli masinakirjaline, vahel kirjavigadega, mõned koopiad tuhmid ja raskesti loetavad, kuid ometi kutsus see omanäoline kogumik kaasa mõtlema ja avardas lugejate teadmiste horisonti, eriti veel tollases stagneerunud ateistlikus ühiskonnas.¹²

Haraka instituudi ja Lectio kaudsel mõjutusel andsid Toivo Pilli ja Karl Pajusalu 1979–1980 välja kolm numbrit kultuuriajakirja Jäljed, mõtestades erinevaid teemasid kristlikust vaatenurgast. Ilmusid lavastuste „Godot’ d oodates“ ja „Makarenko koloonia“ käsitlused, mõned luuletused, muljed Rein Rannapi kontserdist, tutvustati Nobeli rahupremia saanud ema Teresat. Hiljem, 1987–1988, toimetas Pilli paar numbrit Lugemisvihikut, mis väljendas klassikalisemat vabakiriklikku teoloogiahuvi. (EEKBLA, Jäljed I–III; Lugemisvihik I–II) Aastatel 1981–1988 toimetas Ingmar Kurg kuus korda aastas ilmunud ajakirja Logos.¹³ Kõik need olid masinakirjalised väljaanded. Kure toimetatud Logos oli eelnimetatutega võrreldes rohkem EKB liidu ametlike huvide häälekandja, liikudes läbiproovitud radadel ja olles suunatud koguduste vaimulikele. Sellel oli EKB vanempresbüteri Robert Vösu toetus, kes nägi ajakirjas olulist töö- ja juhtimisvahendit. Lectio, Jäljed ja Lugemisvihik kajastasid rohkem oikumeenilist mõõdet, olid avatud erinevat laadi kaastöödele, huvitusid üldkultuuri teemadest, luues loomingulise ja uudseid ideid katsetava mõtteruumi. Sõpruskondade tegevuses ja masinakirjalistes ajakirjades peegeldus tasakaalukas protest mõttelaiskuse ja paigalseisu vastu nii kirikus kui ühiskonnas; otsest kriitikat siiski välditi.

Riik hoidis sellistel tegevustel silma peal, kuid päris ära neid ei keelatud. Võimalik, et survesüsteem usuasjade voliniku isikus leppis kokkulekute, õppepäevade ja masinakirjaliste materjalidega, kui need ei puudutanud otseselt poliitilisi teemasid. Vahest saavutas vanempresbüteri Vösu võimudega suheldes mingi *modus vivendi*. Joosep Tammo on

¹² Kui Tammo läks 1979. aastal Saksamaale õppima ja Lectio enam ei ilmunud, andis Eerik Rähkema välja kaks numbrit masinakirjalist Evangelismikogumikku. See esindas pigem kitsamat huvifookust ega saavutanud Lectioga võrreldavat kõlapinda.

¹³ Logose eksemplarid on olemas Eesti EKB liidu arhiivis Tartus.

arutlenud, et ateistlik süsteem oli ärevil Olevistes 1970. ja 1980. aastatel toimunud karismaatilise ärkamise tõttu, sest seda oli raske kontrollida. Võsu võis volinikuga suheldes argumenteerida, et tasakaalu hoidmiseks on tarvis haridust anda. (Toivo Pilli isiklik arhiiv, Pilli, „Sõpruskonna tähendusest“, *s.d.*, käsikiri) Muidugi on see vaid oletus.

MÕNED JÄRELDUSED JA KOKKUVÕTTED

Eesti baptistid ja hiljem EKB liidu kogudused – eriti juhid – väärtustasid usuteaduslikku haridust. Baptistliku liikumise algusaastatel nägid Jüri Mill, Andres Tetermann ja August Johannson teoloogilistes teadmistes apologetilist tööriista. Nad lugesid saksakeelset kirjandust ja uurisid Uue Testamendi algteksti tähendust, see kinnitas nende usulist identiteeti. Baptistidele omaselt arutati 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses usupraktika ja piiblimõistmise küsimusi konverentsidel, kus osalesid koguduste esindajad. Kümnekond jutlustajat, näiteks Karl Kaups, Johannes Lipstok, August Johannson ja teised, õppisid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguskümnenditel Hamburgis baptisti seminaris. Välismaal omandatud kogemused ja kohalikud vaimulikud lühikursused valmistasid ette teoloogilise seminari rajamist Eestis. Vajadus süstemaatilise õppe järele küpses aastate vältel.

Eesti Baptisti Jutlustajate Seminar rajati välisabile toetudes 1922. aastal Keilas ja alustas tegevust Adam Podini juhtimisel. Eesmärgiks seati koguduste töötajate ettevalmistamine, mis nõudis Piibli seletamise ja kristliku sõnumi edastamise oskusi. 1931. aastal kolis seminar Tallinna uude hoonesse ja hakkas 1932 kandma nime Eesti Baptisti Usuteaduse Seminar. Mõned välismaal õppinud noored õppejõud, nagu Osvald Tärk, Evald Mänd ja Edgar Kilimit, seadsid kaalukamaid usuteaduslikke ja akadeemilisi sihte. See areng seiskus poliitiliste muutuste tõttu ning 1940. aastal suleti seminar nõukogude võimu käsil.

Sõjaeelsed hariduspüüded ei olnud siiski kasutatud. Seminari töö viljad ilmnesisid nõukogude perioodil, kui mitmed vilistlased – näiteks Albert Tammo, Robert Võsu, Kalju Raid, Rudolf Veevo – töötasid pühendunult kogudustes, rakendades iseseisvalt teoloogilise mõtlemise ja praktilise kogudusetöö oskusi. Ennesõjaaegsest seminarist sai omamoodi sümbol,

vahest pisut idealiseeritud, kuid siiski tähtis meeldetuletus, et haridus on vaimulikus töös oluline. Endised seminaristid said nõukogude ajalgi kokku¹⁴ ning seminari dokumente ja raamatuid säilitati Kohila baptistkoguduse põõningul. Panus teoloogilisse haridusse aitas EKB liidul hoida stabiilsust ja tegutseda sihipäraselt isegi rasketes ateistlikes oludes.

Nõukogude ajal ei olnud võimalik taastada seminari tööd, seetõttu püüti seda asendada lühikursuste ja kaugõppekoolitustega. Need pidid aitama uusi töötegijaid leida ja ette valmistada; samuti oli tarvis luua ühtsust koguduste liidus, kuhu nõukogude võim liitis neli seni iseseisvalt tegutsenud vabakirikut. Julgustati iseseisvat õppimist.

Üllatuslikult ja erandlikult sai EKB liit võimudelt suulise loa korraldada 1956–1960 usuteaduslikud kaugõppekursused. Paari aasta vältel koolitati ka organiste ja koorijuhte. Osalejad omandasid õpingute käigus teadmisi ja oskusi, tekkisid isiklikud kontaktid, mis olid abiks vaimulikus töös. Õppejõud andsid välja ligi kolmkümmend masinakirjalist õpikut-konспекти. Kuigi suurelt jaolt kompileeritud, moodustas see õppe- raamatukogu olulise baasi järgmise põlvkonna teoloogiaõpingute tarvis. Nende tekstide põhjal tegid alustavad õppijad 1970. ja 1980. aastatel mitteametlikke eksameid suurema kogemusega vaimulikele. Osa neist õpikutest-konseptidest tõlgiti vene keelde, toetades sel moel Moskvas 1968. aastal alustanud EKB kaugõppe piiblikursuste tööd. Robert Võsu ja Osvald Tärk õpetasid Moskvas kursustel. Eesti EKB teoloogilise hariduse elushoidmine, kitsastele oludele vaatamata, oli pikas perspektiivis suurema mõjuga, kui esialgu oleks võinud arvata.

1970. aastatel kutsus Robert Võsu kokku piirkondlikke õpperühmi. Võsu töövõime ja sihikindlus koolituste korraldamisel ning teoloogilise hariduse edendamisel oli tähelepanuväärne. Erinevates õpperühmades oli 1983. aastal kokku ligi 60–70 osalejat, kellest enamik tegi paari- kolme aasta jooksul neli-viis eksamit. Hiljem eksamite sooritajate arv vähenes – ilmselt oli raske ühildada regulaarset õppetööd, eriti veel iseseisva lugemise meetodil, igapäevaste ülesannetega. Vähem nõudlikuks, kuid kindlasti täienduskoolitusena toimivaks, osutusid 1981–1989 Tallinnas korraldatud konsultatsioonipäevad. Neil õppekogunemistel peeti mitmesuguseid loenguid, mõnikord parasjagu aktuaalsetel teemadel;

¹⁴ Näiteks toimus Keila palvelas 1970. aastal esimese lennu kokkutulek, 1972. aastal tähistati samas seminari 50. aastapäeva.

lisaks said koguduste vaimulikud ja abilised omavahel kokku, mis tekitas ühistunnet ja võimaldas mõtteid vahetada. Robert Võsu teeneks tuleb lugeda, et 1970. aastate lõpul ja 1980. aastatel osutus võimalikuks saata neli-viis noort teoloogi-jutlustajat õppima välismaale.

Mitteformaalses teoloogilises õppes oli märkimisväärne roll erinevatel sõpruskondadel. Üheks niisuguseks sõpruskonnaks oli 1978. aastal Pärnus tekkinud Haraka instituut. Kohtumistel peeti ettekandeid ja arutleti: avardus silmaring, teoloogiat mõisteti oikumeenilises mõõtmes, käsitleti kristluse ja kultuuri suhteid, samuti harjutati jutlustamist. Selline teoloogiline õpe ei olnud koordineeritud EKB liidu juhtide poolt ega püüdnud järgida etteantud õppekava, mistõttu tegevuses oli rohkem spontaansust ja loomingulist vabadust. Hiljem tekkis sarnaseid teoloogiast huvitatud sõpruskondi ka Tartus ja Tallinnas. Ideid aitas levitada Joosep Tammo poolt välja antud masinakirjaline ajakiri *Lectio*, mis ilmus aastatel 1977–1979. *Lectio*, milles avaldatud mõttekäigud ületasid vabakoguduste tavalisi teemapüstitusi, andis eeskuju teistelegi väljaannetele.

Lõpetuseks. Enne Teist maailmasõda püüdsid Eesti baptistid tugevdada teoloogilise hariduse andmist: korraldati piiblikursuseid, rajati seminar. Nõukogude ajal, EKB liidu kontekstis, püüti vaimulikku haridust võimaldada hoolimata piiratud oludest. Koolitused olid mitteametlikud, kuid õppimine ei lakanud. Õppida sai üksi raamatu taga või teistega koos vestlusringis, õpe võis järgida etteantud kava või tõukuda spontaanselt osalejate huvidest. Usuteaduslik haridus oli EKB liidu identiteedi oluline osa. Vaimuliku hariduse andmine koos usulise pühendumisega oli tööriistaks, mis aitas üles ehitada kogudusi ja orienteeruda muutuvates oludes. Samuti aitas see leida uusi koguduste töötajaid ja anda neile esmane ettevalmistus.

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

Haridusministeeriumi koolivalitsus. ERA.1108.4.528. Eesti Baptisti Jutlustajate Seminar Keilas.

Haridusministeeriumi koolivalitsus. ERA.1108.4.529. Eesti Baptisti Jutlustajate Seminar Tallinnas.

Haridusministeeriumi kooliosakond. ERA.1108.4.530. Eesti Baptisti Usuteaduse Seminar.

Tartu Ülikool. EAA.2100.5.6. Usuteaduskonnakogu koosolekute protokollide raamat.

Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv (EEKBLA)

Adam Podin Haridusministeeriumile, 28.08.1922. Karp 6.7.2.

[Arder, Árpád.] 1960. *Piibli sõnaraamat*, 5 kd, masinakirjaline väljaanne. Rakvere.

Eesti Baptisti Ühenduse Piibli-Kursus 1919. Kava. Väikestruktsioonid: 1945 ja varasemad, 2.

EKB usuteaduslikud kursused, 1956–1960. 1960. Masinakirjaline kogumik. Tallinn.

Financial Statement of the Estonian Baptist Seminary. Karp 6.7.1.

Haridusministeeriumi kooliosakond Harju maakonna-koolivalitsusele, 1.11.1922. Karp 6.7.2.

Jäljed I–III. Toivo Pilli materjalid. Karp 3.

Kaugõppe kursuste hinded 1983. Usuteaduslikud kaugõppekursused 1970–1980. Karp 2.4.1.

Konsultatsioonipäevade ettekannete lindistuste nimistu, 1981–1989. Kaugõppekursused 1970–1980. Karp 2.4.1.

Kursus 1. XI – 15. XII 1929. a. ja 15. I – 28. II 1930. a. Tallinn, Viladelvia

- kog. palvelas. Foto. Baptistid, vabakogudused. Fotod enne 1944. aastat – 4.
- Lugemisvihik I–II. Toivo Pilli materjalid. Karp 3.
- Lõuna-Eesti piibliõppegrupi konspektid. Uudo Ripsi märkmed, 1973–1981. Kaugõppekursused 1970–1980. Karp 2.4.1.
- Pilli, Timoteos. 2019. *Teoloogilise ajakirja Lectio lugu*, avaldamata uurimistöö. Tartu: Hugo Treffneri Gümnaasium.
- Pilli, Toivo. Märkmed. Toivo Pilli materjalid. Haraka instituut ja õppepäevad. Karp 6.
- PK = EKB Vanempresbüteri juures asuva Presbüterite Katsekomisjoni protokolliraamat.
- PN = Presbüterite nõukogu protokollid, 1969–1985.
- Puu, Helari. 2022. „Mälestusi Konsiilist“, 30.03. Elulood ja mälestused.
- Roosimaa, Peeter; Tammo, Joosep. 1989. Kiri Väinö Hyvönenile, 29.11. Koopia. Karp 7.4.1.
- SP = Eesti Baptisti Usuteaduse Seminari Protokolliraamat 1920–1940. Karp 6.7.1.
- Tallinna linnakoolivalitsus Osvald Türgile, 10.08.1940. Karp 6.7.2.
- Tallinna Linnavalitsuse Haridusosakond Eesti Baptisti Usuühingute Liidu juhatusel, 17.08.1932. Karp 6.7.2.
- Tuulik, Heino. 2001. Mälestusi 1936. a. kursustest Tallinnas. Karp 6.7.2.
- Tärk, Osvald. 1938. „Meie ülesandeid ja ohtusi“, ametisse astumise kõne märkmed, 15.09.1938. Osvald Türgi materjalid.

Karl Pajusalu isiklik arhiiv

- Lehtsaar, Tõnu. *s.d.* „Pühhootiline grupp“, käsikiri.
- Pajusalu, Karl. Märkmed.
- Ruutsoo, Albert. 1982. Kiri Karl Pajusalule, 10.08.
- Vestlusringi kutse, 29.10.1983.

Toivo Pilli isiklik arhiiv

- Pilli, Toivo. *s.d.* „Sõpruskonna tähendusest vabakirikus“, käsikiri.

Kirjandus

- Altnurme, Lea. 2009. „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“. *Eesti oikumeenia lugu*, ed. Riho Altnurme: 177–206. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu.
- Dahl, Harald Victor. 1934. „Ülevaade Liidust“. *50 aastat apostlite radadel*, ed. Richard Kaups: 17–22. E.B.K. Liidu Kirjastus.
- Elukevad*. 1936, 1.
- Elukevad*. 1936, 3.
- Festschrift für Feier des 50 Jährigen Jubiläums des Predigerseminars der Deutschen Baptisten zu Hamburg-Horn vom 1. bis 3. Juni 1930. s.d., s.l.*
- Green, Bernard. 1997. *Tomorrow's Man: A Biography of James Henry Rushbrooke*. Didcot: Baptist Historical Society.
- Leinus, Ruudi, ed. 1999. *Uskuge Jumalasse*. Tallinn: Eesti EKB Liit.
- Linder, Üllas; Pilli, Toivo, edd. 2009. *Osaduses kasvanud. Kirjutisi Eesti EKB koguduste loost*. Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit.
- Meriloo, Ülo. 2001. *Ränduri päevik*. Tallinn.
- Olvik, Oskar. 2014. *Mälestused*. Tallinn: Oleviste kogudus.
- Pilli, Einike; Valk, Daily. 2005. „Eesti EKB liidu haridustöö evangeliseerimise ja eluaegse õppimise dünaamikas“. *Teekond teiseks ajaks*, ed. Toivo Pilli: 51–88. Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp.
- Pilli, Toivo. 1996. *Eesti baptistid ja nende teoloogilise mõtte kajastumine ajakirjas „Teekäija“ kuni 1940*, magistritöö. Tartu Ülikool.
- Pilli, Toivo. 2006. „Finding a Balance between Church and Academia: Baptist Theological Education in Estonia“. *Religion in Eastern Europe*, XXVI, 3: 17–43.
- Pilli, Toivo. 2007. *Usu värvid ja varjundid. Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist*. Tallinn: Allika.
- Pilli, Toivo. 2013. „Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad“. *Usuteaduslik Ajakiri*, 2: 62–87.
- Pilli, Toivo. 2017. „Haraka instituut Tõrvas“. *Teekäija*, 3: 14.
- Rips, Uudo. 2000. *Issanda aednik. Märkmeid Paul Himma elust*. Tartu: Salemi Baptisti Kogudus.

- Saard, Riho; Ubaleht, Katariina. 2016. „Usuteaduse Kõrgema Katsekomisjoni (Usuteaduse Instituudi) õppijaskond 1946–1991“. *EELK Usuteaduse Instituut 70. Ajalugu ja tagasivaated*, ed. Riho Saard: 60–123. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, XXIII.
- Saard, Riho. 2018. *Ristitud eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo.
- [Schmidt, M.] 1922. „Jutlustajate kool piibli ja kiriku ajaloo valgel“. *Teekäija*, 6: 82–83.
- Schmidt, Martin. 1934. „Eesti Baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“. *50 aastat apostlite radadel*, ed. Richard Kaups: 174–180. E.B.K. Liidu Kirjastus.
- Third Baptist World Congress, Stockholm, July 21–27, 1923. Records of Proceedings*. 1923. London: Kingsgate Press.
- Tärk, Osvald. 1934. „Eesti baptisti usuteaduse seminar“. *50 aastat apostlite radadel*, ed. Richard Kaups: 180–184. E.B.K. Liidu Kirjastus.
- Tärk, Osvald. 1993. *Markuse evangeeliumi seletus*. Tallinn: Logos.
- Tärk, Osvald. 2014. *Psalmide seletus*. Tallinn: Logos.
- Võsu, Robert. 1996. *Evangeelne eetika*. Tallinn: Logos.
- Võsu, Robert. 2014. *Mäejutlus*. Tallinn: Allika.
- „Õdede tööst Keila seminaaris“. 1924. *Teekäija*, 10: 154–155.

Veebiallikad

- Tammo, Joosep. Lectio. Märkmeid 1979. <http://38698.edicypages.com/elu/markmeid-1979> (vaadatud 16.1.2022).

Suulised ja kirjalikud teated

- Jürma, Ermo. 2022a. E-kiri Toivo Pillile, 18.01.
- Jürma, Ermo. 2022b. E-kiri Toivo Pillile, 21.01.
- Puusaag, Jüri. 2022. E-kiri Toivo Pillile, 2.04.
- Rebane, Ants. 2004. E-kiri Toivo Pillile, 22.08.
- Tammo, Joosep. 2022. Suulised andmed, 18.01. Andmed toetuvad Albert Tammo räägitud mälestustele.